ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՆՉՈՒՆԵՐԷՆ ՀԷՔԵԱԹ ՄԸ ՆՄԱՆՈՂՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅԿԱԿԱՆԻՆ

Ազգային բանասէրներուն շատ ծանօթ ըլլալու է Alexandre G. Paspati անուն յոյն հեղինակին Փրանսերէն մէկ ընդարձակ և համառօտ աշխատութիւնը Օսմանեան կայսրութեան* և ի մասնաւորի Պոլսի Գնչուներուն լեզուին վրայ, տպեալ ի Պոլիս, 1870, հետեւեալ խորագրով. Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'empire ottoman, Ուսումնասիրութիւններ Օսմանեան կայսրութեան Չինգեանէներուն կամ Գնչուներուն վրայ: 652 էջերէ բաղկացեալ այս աշխատութեան վերջերը (էջ 594–629) հեղինակը մէջ կը բերէ վեց գնչուերէն հէքիաթներ, Փրանսերէն թարգմանութեամբ համդերձ. Այս հէքիաթներէն երկրորդը (նոյն, էջ 600–605) զոր պատմած է Ադրիանուպոլսոյ շրջակայ հաստատաբնակ գնչուներէն պառաւ կին մը, նոյն ըլլալով հայ աւանդական հէքիաթի մը հետ, կարենք կը համարեմ հոս անփոփոխ մէջ բերել բառացի թարգմանութեամբ:

1. Թագաւոր մը ունէր երեք որդի. կրտսերին տուաւ հարիւր հազար ղրուշ, նոյնչափ ալ անդրանիկին և միջնեկին:

2. Կրտսերը ելաւ; մեծ ճամբան բռնեց. ուր որ աղքատ կը տեսնէր, դրամ կը բաշխէր. տուաւ հոս ու հոն, և դրամը սպառեց:

* Յոյն. անուն ստացած, առանց հեռանալու, այն չէ՝ որ այս պարագաներն ունին բոլոր անոնց ունեցող բայարմատներու մէջ:

3. Իր անդրանիկ եղբայրը գնաց, նաւեր շինել տալու դրամ շա-
հելու համար:

4. Միջնեկը գնաց, խանութներ շինել տալու:

5. Եկան իրենց հօրը քով:

6. Ինչ ըրիր զաւակս:

7. Նաւեր շինեցի:

8. Կրտսերին «Դո՛ւն ինչ ըրիր»:

9. Ես ո՛ր աշխարհը որ գացի, դրամ բաշխեցի. աղքատ աղջիկնե-
րուն օժիտ պատրաստեցի:

10. Թագաւորին ըսաւ. «Իմ կրտսեր որդիս լաւ պիտի խնամէ աշ-
խարհները. աս քեզի նորէն հարիւր հազար ղրուշ:»

11. Տղան գնաց. հոս ու հոն իր դրամը ծախսեց. մնաց միայն
տասներկու ղրուշ:

12. Հրեաները մեռել մը գերեզմանէն դուրս հանեցին:

13. Ինչ կ'ուզէք անկէ որ կը ծեծէք:

14. Տասներկու ղրուշ առնելիք ունինք:

15. Ես կու տամ տասներկու ղրուշը, թողէք զինքը:

16. Դրամը տուաւ, թողուցին. տղան ելաւ գնաց:

17. Ո՛ւր որ կ'երթար, Մահը կը հետեւէր անոր: «Ո՞ւր կ'երթաս» հարցուց անոր Մահը:

18. Պտտելու կ'երթամ:

19. Ես ալ հետդ կու գամ, կը պտտինք, ընկեր կ'ըլլանք:

20. Թո՛ղ այնպէս ըլլայ:

21. Եկուր, ես քեզ տեղ մը պիտի տանիմ:

22. Առաւ տարաւ գիւղ մը. հոն կար աղջիկ մը. մարդ կ'առնէր ու-

կը պառկէր · միւս առտուն առած ամուսինը կը մեռնէր :

23. Քեզի տեղ մը պիտի պահեմ · քեզի աղջիկ մը պիտի առնեմ. բայց մենք նորէն ընկեր պիտի ըլլանք :

24. Աղջիկը առաւ · բերնէն վիշապ մը կ'ելլար ·

25. Այն գիշերը որ դուք պիտի պառկիք, ես ալ այնտեղ պիտի պառ[կիմ,

26. Սուրը առաւ անոնց քով գնաց · մանչը ըսաւ · անկարելի է · եթէ կ'ուզես, առ աղջիկը քեզի ։

27. Մենք ընկեր չե՞նք · պառկէ՛ դուն անոր հետ, ես ալ հոս պիտի պառկիմ ։

28. Կէս գիշերին, կը նայի որ աղջիկը բերանը կը բանայ · վիշապը դուրս ելաւ · սուրը քաշեց և անոր երեք գլուխն ալ կտրեց · գլուխները ծոցը դրաւ, պառկեցաւ, քնացաւ ։

29. Միւս առտուն աղջիկն ելաւ, տեսաւ որ իր ամուսինը քովը՝ կենդանի է ։

30. Աղջկան հօրը ըսին · այսօր աղջիկը իր մարդուն հետ օր տեսաւ :

31. Փեսան այս պիտի ըլլայ · պատասխանեց հայրը ·

32. Մանչը առաւ աղջիկը, հօրը քով գնաց ։

33. Եկուր մեր հարստութիւնը բաժնենք : Սկսան բաժնելու :

34. Ապրանքները բաժնեցինք, հիմա կնիկն ալ բաժնենք :

35. Մանչը ըսաւ · ինչպէս պիտի բաժնենք · եթէ կ'ուզես, դո՛ւն առ

36. Չեմ առներ · պիտի բաժնենք :

37. Ինչպէս պիտի բաժնենք · ըսաւ տղան ։

38. Մահը ըսաւ · ես կը բաժնեմ ։

39. Մահը բռնեց, ծունկերը կապեց · մէկ ոտքը դուն բռնէ, մէկալ ոտքը ես կը բռնեմ :

40. Սուրբը վերցուց որ զարնէ աղջկան. աղջիկը սոսկաց, բերանը բացաւ ու պոռաց. վիշապը բերնէն դուրս ինկաւ:

41. Մահը տղուն ըսաւ. Ես կնկան համար չեմ. ես դրամի համար չեմ: Վիշապին այս գլուխներն էին որ ամուսինները կ'ուտէին: Ա՛ռ, աղջիկը քեզ ըլլայ, դրամն ալ Թող քեզի ըլլայ. դուն ընծի բարեկամ ըլլէ, ես ալ քեզի բարեկամ ըլլամ:

42. Ես քեզի ինչ բարեկամ ըլլամ եմ. համբուրեց տղան:

43. Դուն զիս չարերնուն ձեռքէն առիր:

44. Մահը իր տեղը գնաց. տղան առաւ իր կնիկը, հօրը քով գնաց.

Հեքիաթը Թէեւ գեղջուկներու ոճով անկապ անկապ խօսքերէ կը բաղկանայ, բայց նաեւ կը յայտնէ հասկանալի և կանոնաւոր ամբողջութիւն մը: Նոյն հեքիաթին հայերէնը աւանդուած է մեզ երեք ձեւով, որչափ ինծ ծանօթ է:

Առաջինը և պարունակութեամբ ամէնէն աւելի ճոխն է Մշեցոց մէջ պատմուած «Սոյլամազ խանըմ — Անխօս տիկին» հեքիաթը՝ զոր Դր. Ս. Հայկունի հրատարակած է Արարատ, 1896, էջ 557—560: Այս հեքիաթին ամփոփումն է հետեւեալը:

Թագաւորի մը աչքերը կը կուրնան. բժիշկը կը պատուիրէ ծովէն այն ինչ ձուկը բռնել, լեղին հանել, լցնել Թագաւորին աչքերուն մէջ՝ որպէսզի բժշկուի: Հազար ձկնորսներ Թագաւորին տղուն առաջնորդութեամբ կ'երթան և կը յաջողին այդ ձուկը բռնել: Ձուկը լեզու կ'ելլէ, կը խնդրէ Թագաւորին տղէն զինք որ դու մէկ իս, ես ալ մէկ իմ. արի զիս Թողէ երԹամ, քու աղէկին աղէկ կ'ընեմ:» Տղան գութ կ'ունենայ, ձուկը կը նետէ ծով:

հայրը կը լէ և կ'աղօթէ իր սահմանէն դուրս։ Տղան կ'երթայ,
ճամբան կը տեսնայ [illegible] մը՝ որ մօտ մը [illegible] է. կը գթայ, [illegible]
կ'ապաւինէ, մօտիկը կ'աղօթէ։ Քիչ մըն ալ կ'երթայ տղան, երկու
մարդոց կը հանդիպի, կը բարեկամանան, միասին քաղաք մը
կ'երթան և հոն բոլորն ալ լաւ գործի կ'ելլան։ Այդ քաղաքին մէջ
կար անխօս աղջիկ մը, զոր թագաւորը խոստացած էր կին տալ խօ-
սեցնողին։ Երկու ընկերները կը համոզեն արքայորդին աղջիկը խօ-
սեցնելով կին առնելու։ Կ'երթան պալատ. ընկերներէն մին կը
դառնայ մոմ և կը մտնէ աշտանակին տակ։ Տղան կը բարեւէ
աղջկան. աղջիկը բարեւ չ'առներ. տղան այն ատեն կը դառ-
նայ աշտանակին, աշտանակը բարեւ կ'առնէ։ Տղան կ'ըսէ աղ-
ջըկան որ բան մը պատմէ միտքի ընեն. աղջիկը չի պատասխաներ.
տղան այն ատեն կը դառնայ աշտանակին, որ կը սկսի պատմել
արքայ մը պատմութիւնը, և յետոյ լուծումը կը պահանջէ դա-
տաւորէն, [illegible], որոնք այն տեղ ներկայ են։ Ամէն մէկը սը-
խալ մեկնութիւն մը կուտայ. անխօս աղջիկը բերանը կը բանայ և
ուղիղ մեկնութիւնը կուտայ։ — Հետեւեալ օրը կուգան, մոմիկը կը
մտնէ բարձին տակ, կը պատմէ [illegible] աղջկան հէքիաթը և նոյն-
պէս պատճառ կ'ըլլայ աղջկան խօսելուն։ — Երրորդ օրը կուգան,
մոմիկը կը մտնէ կարպետին տակը, կը պատմէ նոր հարսին պատմու-
թիւնը և դարձեալ կը խօսեցնէ աղջիկը։ Ասոր վրայ երկուքը կը
մօտենան. [illegible] վիշապ մը՝ որ նոյնպէս աղջկան սիրահարած
էր *), կուգայ յօշոտելու պատանին. [illegible] ընկերը թուրը կը քաշէ

*) Համմ. Խոր. Պատմ. Բ, խթ. Սաթենիկի սիրահարութիւնը վիշապներուն հետ բաղ-
դատակ. «որդիք Սաթինկան ընդ վիշապազունս։»

կապանքէ: Աղջիկը կ'որբանայ, կ'ուրախանայ ու լեզուն կը բա_ցուի: Ժամանակ մը յետոյ ճանապարհ կ'ելլան, երկիր դառնա_լու համար. ճամբան կը հասնին այն տեղ ուր [illegible] մօտը օձին բռնելէն ազատած էր. մէկ ընկերը հոն կը յայտնէ թէ ինքն այդ նոյն ձուկն է, հրաման կը խնդրէ ու դարձեալ իր ծա_կը կը մտնէ: Կրկին ճամբուն եղերքը. մեր ընկերն ալ կը յայտ_նէ թէ ինք ալ իր ազատած ձուկն է. կ'երթայ հօրը աչքերուն համար դեղ կը բերէ, յետոյ ձուկ կը դառնայ ու ծովը կը մտնէ: Տղան կը դառնայ հօրը քով, անոր աչքերը կը բանայ և կը հաշ_տուին:

Ասոր շատ նման է երկրորդ ձևը, Թիֆլիսեցոց մէջ պատ_մուած, զոր հրատարակած է Գէորգ Տէր-Աղէքսանդրեան, Թիֆլիզեցոց մտաւոր կեանքը*), Տփղիս, 1885, էջ 356–361: Ահա_ւասիկ ասոր ալ ամփոփումը:

Հայր ու որդի ձկնորս են. օր մը ուռկանով կը գտնեն ոսկի ձուկ մը զոր հայրը կ'ուզէ թագաւորին ընծայել անկէ մեծ նուէրներ ստա_նալու ակնկալութեամբ. բայց որդին մեղքնալով ձկան վրայ, ջուրը կը ձգէ և կ'ազատէ. հայրը կը բարկանայ և որդին տունէն դուրս կը վռնտէ: Տղան մօրը օրհնէքը առնելէ վերջ ճանապարհ կ'ելլէ. Ճամբան կը հանդիպի լաւ ընկերոջ մը. կ'երթան կ'երթան, կը տես_նան գորտ մը՝ որ նորէն ընկերոջմէն կը խնդրէ որ զինքն ալ հետ_ տանին: Ընկերն ալ իրեն թէ ծանօթ կ'ըլլայ գորտին, կ'առնէ կը դնէ պարկը. կը հասնին քաղաք մը՝ ուր թագաւորին աղջիկը

*) Անունը թէև [illegible] գրուածք մը կ'ենթադրէ, բայց [illegible] հաւաքածոյ մըն է Թիֆլիսի հայ հէքիաթներու, առածներու, երգերու եւ:

քանի տարի է չի խօսիր. Թագաւորը խոստացած է աղջիկը խօսեցնողին կնութեան տալ: Գուսանը կը խնդրէ տանիլ որ զինքը հեռաւորին պալատ և ինչ որ ըսէ ընեն. Կը տանին և գորգը մտնելով մեծ մոմին տակը, Ճիրոյ վերի հէքիաթին ձևով երեք տարակ կը պատմէ և աղջիկը կը խօսեցնէ. առաջին՝ եղբօր ու քրոջ տարակը. երկրորդ՝ փայտէ աղջկան տարակը. երրորդ՝ խաբուած դաւերուած տարակը. որմէ վետոյ Թագաւորը իր աղջիկը կուտայ այդ տղուն: Հայրենիքին Գիղերը ընկերը չի հեռանար տղուն քովէն. յանկարծ օձեր կ'ելլեն, զորս կը կտրէ ընկերը և կը պահէ. Հետեւեալ օրը լուր կը տրուի Թագաւորին Թէ փեսան կենդանի է, մինչդեռ տարաց ամէն անգամ որ աղջիկը կ'ամուսնանար, յաջորդ օրը փեսան մեռած կը գտնուէր:— Ժամանակէ մը վերջ տղան կ'ուզէ տուն երթալ, Թագաւորը հրաման կուտայ. կը հանեն գորգին հանդիպած տեղը, ուր գորգը կը բաժնուի իրենցմէ: Կուգան ընկերոջը հանդիպած տեղը. ընկերը կը պահանջէ որ իրենց բոլոր ինչքը բաժնեն. կարգը կուգայ աղջըկան, զոր ծառի մը կը կապէ ընկերը, Թուրը կը վերցնէ որ զայն երկուքի բաժնէ, աղջիկն է վախէն կը փսխէ և բերնէն օձեր կը Թափին. Ընկերն այդ տեղ կը յայտնէ Թէ ինք աղջկան պէտք չունէր, բոլոր իրեն բաժինն ընկած հարստութիւնն ալ տղուն կը ձգէ, եւ քու ազատած ձուկն եմ կ'ըսէ և ջուրը կը մտնայ:

Հայկականին երրորդ ձևը նոյնպէս պահուած է Թիֆլիսեցոց մէջ. (տես նոյն, էջ 342–345). անոր ալ ամփոփումը հետեւեալն է:

Հարուստ վաճառականի մը երեք տղայ ունի. ամէն մէկուն կուտայ 30 Թուման և ճամբու կը դնէ, պատուիրելով որ «վերջը ճանփով էլ չ'ուզէք գնացէք, միայն փլան-փլան ճանփով մէջ գնա:» Մեծն

ու Միջնեկը կ՚երթան իրենց հօրը պատուիրած լաւ ճամբով. կրտսերը կ՚երթայ արգիլուած ճամբով: Կ՚երթայ ու կը տեսնայ մէկը որ մեռեալ մը ողջերուն տակն է առեր, կը ծեծէ. տղան կը հարցնէ պատճառը. — «Մէ հըզէպահատա եառասուն թումանի փող ունէի, փառք տուի օրան ու քանի կենդանի էր, չէրիտ իմէ. հիմի էլ ծեծելով զիզրը՞ (ոսկ) հանում իմ:» — Տղան իր ունեցած 30 թումանը կը վճարէ, մեռելը թաղել կու տայ և իր ճամբան կը շարունակէ: Քիչ յետոյ կը հանդիպի մարդ մը՝ որ ընկեր կը դառնայ մեր ճամբորդին, քաղաք մը կու գան. հոն ալ թագաւորին աղջկան լեզուն կապուած է. տղան մարդը հետ կը տանի պալատ և գաղտնի բաց կը թողու. յետոյ կ՚ըսէ խօսիլ իրեն թէ գործերուն, կարասիներուն և. մարդը անդիէն կը պատասխանէ. աղջիկը կը զարմանայ և կը հարցնէ թէ ո՞վ է որ իր սենեակը մտած է այդպէս գաղտնի կերպով: Երեք անգամ այսպէս խօսեցնելէ վերջ աղջիկը կին կ՚առնէ: Այնուհետեւ վիճակին պայմանութիւնը, երկիր դառնալու նպատակ, ինչքերու բաժանում, աղջկան կախուիլը և օձեր փսխելը: Ուր մարդը կը բաժնուի՝ կը յայտնէ թէ այն մեռած մարդուն հոգին է *).

Վերի չորս հէքիաթներուն նմանութիւնն ակներեւ է. տանց սկիզբները թէեւ քիչ կամ շատ կը տարբերին, բայց վերջերը բոլորովին նոյն են. Գնչուներուն պատմածը Թիֆլիսեցոց երկրորդին և անոր հետ նոյն խմբագրութեան կը վերաբերի. այսպէս նաեւ Մշեցոց պատմածը Թիֆլիսեցոց առաջինին հետ:

Էջմիածին, 3 յունիս 99.

ՀՐԱՉԵԱՅ Յ. ԱՃԱՌԵԱՆ

*) Ականջը լսած պր. Պ. Խաչիկեանէն.